

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 306Műhely / Tuza Csilla: A koraujkori magyarországi céhtörténet kutatásának problémái és lehetőségei

Tuza Csilla: A koraujkori magyarországi céhtörténet kutatásának problémái és lehetőségei

Az igen gazdag magyar céhtörténeti irodalom hosszú múltra tekinthet vissza, bár ennek a céhtörténeti irodalomnak összefoglalása tanulmányunknak nem feladata, erre itt helyhiány miatt nem is vállalkozhatunk.²¹²⁽²¹²⁾ E gazdagság ellenére, ha áttekintjük a rendelkezésünkre álló művek sorozatát, bőségesen találhatunk még további kutatásra váró fehér foltokat. Hadd idézzem itt Szűcs Jenő megállapítását: „Az áruterelés fejlődésének összefolyamata, s a város belső gazdasági, társadalmi szerkezetének vizsgálata nélkül a céhek története valóban nem több kuriózumok, különleges kijegecesedő szokások, hagyományos társadalmi rítusok sorozatánál.”²¹³⁽²¹³⁾ A céhek történetének kutatásánál mindenképpen szükséges lenne tehát azokat szélesebb körben is, a gazdaság egészében elfoglalt helyük és szerepük szerint megvizsgálni.

A legtöbb céhtörténeti munka mindezeideig csupán a céhek néprajzi, művészettörténeti, kézművesipartörténeti vonatkozásaival foglalkozott – legtöbbje nem is az országra vagy nagyobb tájegységeire, hanem egyes városokra kiterjedő helytörténeti igénnyel –, s a gazdaságban betöltött szerepüket csak felszínesen, vagy egyáltalán nem érintette. Ezekkel a munkálatokkal kapcsolatban feltétlenül megemlítendő az elmúlt években rendszeresen működő Veszprémi Akadémiai Bizottság Kézművesipartörténeti Munkabizottságának, majd jogutódjánk, a Kézművesipartörténeti Egyesületnek a tevékenysége.

Habár a céhek néprajzi vonatkozásairól, technikátörténeti aspektusaikról, művészettörténeti szempontú vizsgálatairól (pl. céhládák, szerszámok leírása, mesterremekek elkészítése) széles körű ismeretekkel és irodalommal rendelkezünk, igen csekély, szinte elenyésző azon történészeknek a száma, akik a céhekben nem egy különleges, hagyományörző egyesületet látnak, hanem az iparfejlődés egyik állomását, s történetük ábrázolásánál a gazdasági szerepükre – akár pozitív, akár negatív szerepükre – koncentrálnak.²¹⁴⁽²¹⁴⁾ Sajnos a lábjegyzetben felsorolt három munka kivételével szinte senki nem próbálta ³⁰⁷ meg céheinket az iparfejlődésben, a gazdaságban betöltött szerepkörében elhelyezni, a 16–17. századi céhek működéséről pedig alig valamit tudunk.

A 18. században már mind III. Károly, mind Mária Terézia kísérletet tett a céhes keretek kibővítésére, de kísérletük – több ok miatt is – nem sikerült. Végül 1851-ben törvényileg szabályozták az ipartestületek létrehozását, de ugyanakkor nem szűntek meg a korábban keletkezett céhek sem. Ez a törvény ekkor még csupán a céhen kívül működő kontároknak nyújtott lehetőséget a legális iparos munkára, de a céhekhez ténylegesen nem nyúlt, s a törvény végrehajtásával sem sokat foglalkoztak egyéb politikai tényezők miatt. Az 1872-ben, majd 1874-ben hozott törvények végképp felszámolták a középkori céheket, irataikat, tárgyi emlékeiket (céhláda, zászlók, stb.) jobb esetben be kellett szolgáltatniuk a településük levéltárába, múzeumába, de pl. a kancellária levéltárába ekkor beszolgáltattott több ezer céhlevélből alapos selejtezés után, „mutatóba” csupán néhány tucatot hagytak,

egyszerűen nem tartották lényegesnek megőrzésüket. Szerencsére a városi levéltárak, múzeumok nem bántak a céhes emlékekkel ilyen mostohán. [215\(215\)](#)

A magyarországi céhkutatás kezdeményezője a 19. század végén Szádeczky-Kardoss Lajos volt, aki a modern ipartestületek létrehozása következtében államilag felosztatott céhek emlékeinek és iratainak védelmében felhívást tett közzé a még el nem pusztult céhes tárgyi és iratanyag összegyűjtésére és feldolgozására, s ebben a munkában ő maga járt elől több céhlevél forráskiadásával és két kötetes ipartörténeti monográfiájának megírásával. Szádeczky fent már említett műve (ld. 1. lábjegyzet) volt az első, amelyik összefoglalta a magyarországi céhek céhlevelek alapján rekonstruált történetét, először foglalkozott a 18. században hozott céhtörvényekkel és rendeletekkel. Munkáján látszik, hogy igen gazdag forrásanyagra alapozta. Szintén ebben a könyvében foglalta össze szisztematikusan a céhek belső életéről szóló információkat, nyomon követve azt az inasfogadástól a mesterré válásig, sőt, a halálózig, temetésig, és a hátramaradt özvegyek sorsáig. Mindezek az adatok ma is jól használhatóak, manapság mégis elavultnak tekinthetjük Szádeczky művét; ennek oka elsősorban a hangvételeiben rejlik. A céhekre nosztalgiával tekint, a modern iparnak a céhes iparosok szorgalma és minden részletre kiterjedő szakértelme nélkül összeomlást jósol, szinte piedesztálra emeli a jó erkölcsökkel és a vallásos étellel törődő szorgalmas mesterembert. A céhek szerepét túldimenzionáló szemlélete érthető volt saját korában, amikor a gomba módra szaporodó modern gyárak és nagyüzemek többé már nem adták meg futószalagszerű termelési módszerükkel a lassan, de jól elvégzett munka mindennapi örömét. A termelésben automatává váló ember képe ijedelmet keltett, s így érthető nosztalgiával vágyódott mindenki a múlt átlátható kisüzemei után. A probléma Szádeczky művével ma is csupán az, hogy szemléletmódja gyakran még a jelenkori szakirodalomban is fellelhető. [216\(216\)](#)

308A két világháború közötti céhtörténeti irodalom jellemzője a helytörténeti kutatásokat kiegészítő, a dolgos múltat nosztalgiával visszaidéző, elsősorban hagyományőrző és néprajzi szempontokat figyelembe vevő megközelítés volt, alaphangja pedig a műhelyében szorgalmasan görnyedő, napi 14-16 órát, heti 6 napot dolgozó mester példaképül állítása. Ebben az időszakban tömegével jelennek meg a megyei és városi évkönyvekben az egyes települések (pl. Vác, Kalocsa, Késmárk, Esztergom, Debrecen, Nagykőrös, stb.) céhtörténetéről szóló tanulmányok, helyhiány miatt ezeket sem soroljuk fel. E korszakban figyelemreméltó Lederer Emma tanulmánya, amelyben a magyar céhek eredetét vizsgálja, s 15 évvel Szádeczky alapmunkájának megjelenése után leszámol azzal a téves elképzeléssel, hogy teljes egészében német céheket ültettünk volna át német iparosokkal egyetemben magyar földre. [217\(217\)](#)

Lassanként a köztudatban megtörtént – Bácskai Vera szavaival élve – a „céhmítosz” kialakulása. [218\(218\)](#) Míg a külföldi gazdaságtörténeti szakirodalomban egymást érik a céheket az iparfejlődésben elhelyező, átfogó képet adó monográfiák, céhdokumentumok – s nemcsak privilegiumlevelek! – forráskiadásainak megjelentetése, Magyarországon Szücs Jenő, Bácskai Vera, Eperjessy Géza monográfiáin kívül csupán egy-két gazdasági szempontból közelítő tanulmány jelenik meg, ugyanakkor céheink tárgyi emlékeinek művészettörténeti, néprajzi feldolgozása, szokásaiknak, hagyományaiknak szintén néprajzi szempontú megközelítése – mint már említettük – igen gazdag irodalmat teremtett. [219\(219\)](#)

A jövő céhtörténeti kutatásának legfontosabb feladata tehát a céhek ipartörténeti szerepének feltárása, annak bemutatása, elhelyezése Magyarország gazdaságtörténeti fejlődésében, sőt, a Habsburg-birodalom gazdaságtörténetében, hiszen gyakran megfeledkezünk arról, hogy Magyarország nem önálló területi egységként, hanem egy nagy birodalom részeként létezett korszakunkban. [220\(220\)](#)

Míg a 15. századi szabad királyi és mezővárosi céhek működését Szücs Jenő és Bácskai Vera említett monográfiái igen részletesen feldolgozták, addig a 16–17. századi céhtörténetről igen keveset tudunk, ez irányú átfogó jellegű kutatásokat senki sem végzett. Tovább bonyolítja a dolgot az ország területi

megosztottsága. Szakály Ferenc és Rúzsás Lajos tanulmányaiból tudjuk, hogy a hódoltsági területen lévő mezővárosokban, [309](#)településeken továbbélő céhes ipar nem újonnan betelepült iparosok kezdeményezése útján jött létre, hanem a hódoltság előtti gazdasági élet szerves folytatása, annak továbbélése. [221\(221\)](#) De hogy a királyi Magyarországgal összefüggésben ez a gazdasági kontinuitás létezett-e a céhek viszonylatában a területi megosztottság ellenére is, s ha igen, mi módon, egyelőre még feltáratlan, s ennek a kérdésnek a megválaszolása a jövő kutatási témái közé tartozik. Mindenesetre érdemes ehelyütt megjegyezni, hogy a 16–17. század folyamán a Habsburg-király számos céhprivilegiumot megerősített hódoltsági területen belül, vagy annak határán működő céhek részére is. [222\(222\)](#)

A 16–17. században államilag szabályozott céhpolitika, ipartörvény, vagy bármiféle iparüzésre vonatkozó uralkodói rendelet még nem létezett. Céhek alapítását a város vagy a földesúr engedélyezte, s csak kivételes esetben erősítették meg a céhek privilegiumleveleiket az uralkodóval is, annál is inkább, mivel ez ugyancsak költséges eljárás volt. A 16–17. századi privilegiumlevelek vizsgálatakor sok esetben találunk hivatkozást arra, hogy a középkori kiváltságlevél elvesztése vagy megrongálódása miatt kérik a céhek privilegiumaik megerősítését, s még az újonnan kiadott céhlevelek esetében sem találunk lényeges eltéréseket a középkori formulás részekben, sok helyütt még a mesterremek leírásában sem, ami a technikai-technológiai módszerek stagnálására utal. [223\(223\)](#) Mindez arra enged következtetni, hogy a középkorban kialakult szervezeti felépítésen, szokásokon, ipari technikájukon a céhek nem, vagy csak kevésbé változtattak. A rendelkezésünkre álló, főleg múzeumokban, kisebb részt vidéki levéltárakban őrzött egyéb céhiratokból azonban meg lehetne vizsgálni, vajon változott-e a céhtagok életvitele, életminősége.

Az a kérdéskör is feltárára vár, hogyan viszonyult egymáshoz a megye és a területén élő céhek. Hiszen ebben a korszakban a felső szintű állami céhszabályozást pótlandó a megye próbálta felügyelni a céheket. [224\(224\)](#) Vajon meddig terjedt ki ez a felügyelet? Számos limitációt ismerünk, ezeknek nagy részét az Akadémia Néprajzi Intézetének kutatócsoportja az elmúlt években megjelentette. [225\(225\)](#) De mennyire tartották ezt be a céhek? [310](#)Milyen retorzióval élt vagy élhetett a megye a limitációt be nem tartókkal szemben? Ezek a kérdések ma még mind megválaszolatlanok, s tovább vezetnek minket egy újabb kérdéskörhöz: az igazságszolgáltatáshoz.

A céhprivilegiumok mindegyike tartalmazza a céhmestereknek azt a jogát, miszerint a céhek belügyeit érintő ügyekben, valamint bizonyos pénzösszegig, általában 1 Ft-ig terjedő egyéb ügyekben ő ítélezhet a céhtagok felett, ezen az összegzen felül, illetve főbenjáró bűnesetekben a várost illeti a bíraskodás joga. Feldolgozásra vár a céhek belső bíraskodásának mechanizmusa, illetve a városnak, mezővárosnak, adott esetben a mezőváros földesurának bírósági fórumain megjelenő esetek. [226\(226\)](#) A céhek belső bíraskodási jogát befolyásolta az is, ha fiókcéhről volt szó, s az anyacéh saját bírósági fóruma elé utalta. Ilyen esetekről a legnagyobb filiálé hálózattal rendelkező Kassa viszonylatában a 16–17. századra Németh István kutatásaiból nyerhetünk pontos képet, de más anyacéhek esetében is meg kellene vizsgálni ezt a kérdéskört. [227\(227\)](#) A 18. században ezideig a kassai anyacéh működését sem dolgozták még fel, s pl. Pozsony, Zágráb, Pécs, Debrecen vonzáskörzetét feldolgozó munkák sem születtek még. Nyugat-Magyarország esetében Bécs vonzáskörzetével is számolni kell. Domonkos Ottó pl. Sopron vizsgálatakor adatokat talált arra, hogy a bécsi festő céh egész Sopron megyében meghatározó vonzáskörzettel rendelkezett. [228\(228\)](#)

S ha már anyacéhekről beszélünk, eljutunk egy újabb lehetséges kutatási témához: egyes nagyobb települések vonzáskörzetének vizsgálatához, az anyacéhek és a filiálék gazdasági, igazságszolgáltatási, és egyéb kapcsolatának feltáráshoz. Ilyen jellegű vizsgálatokat Kassán kívül Sopron városánál találunk Domonkos Ottó tanulmányaiban, de más városokat is feltétlenül meg kell vizsgálnunk, például a déli területeken legnagyobb vonzáskörzettel rendelkező Zágrábot vagy Varasdót. Ilyen jellegű

kutatásokra kiváló források a céhkönyvek, tagnyilvántartások.

Mindezidáig főképpen a 16–17. századi céhtörténet lehetséges kutatási témáiról esett szó, habár néhány általam említett kérdéskör túlmegy ezen az időhatáron. Meg kell jegyeznünk, hogy a 18. század, főként III. Károly és Mária Terézia uralkodása, és a céhkérdésekben igen széles hatáskörrel rendelkező Helytartótanács felállítása jelentős változásokat hozott a céhek életében. Mint már arról korábban volt szó, a 16–17. század folyamán felülről jövő, állami irányítású céhpolitika, iparpolitika nem volt. Törvényeinkben is csak a megyéknek adott limitációs utasításokat találhatunk. Alapvetően változott a helyzet a török kiűzésével, az ország egyesítésével. Magyarország többé nem hadszíntérnek, ütköző zónának tekintett terület, hanem egy egységes alapterületű, hatalmas ország, melynek gazdasági fejlődését és fejlesztését alapvetően meghatározza az összbirodalmi nézőpont, az egész birodalom gazdaságába való betagozás gondolata.

311 Már az *Einrichtungswerk* is foglalkozott Magyarország ipari fejlesztésével, s első helyen a céhprivilegiumok megnyirbálását, az iparüzés megkönnyítését említette.²²⁹⁽²²⁹⁾ Kb. ez az az időszak, amikor Ausztriában és Csehországban is megkezdtek a céhek visszaszorítását, monopolhelyzetük megszüntetését, s ekkor jelentek meg ott is az első manufaktúrák.²³⁰⁽²³⁰⁾ A Rákóczi-szabadságharc elodázta ugyan az állami beavatkozást, de fel nem tartóztathatta. Ehelyütt érdemes szólni arról is, hogy a Rákóczi-szabadságharc iparpolitikájának történetét, Rákóczi iparfejlesztési terveit, elképzeléseit mostanáig csak nagy vonalakban ismerjük, s ez a téma is alaposabb feldolgozást és kutatást igényelne.²³¹⁽²³¹⁾

A szatmári békét követő nyugalmasabb években lehetőség nyílt arra, hogy az ország kipihelve a hosszú háborúk okozta sebeket, végre fejlődésnek indulhasson. Mind III. Károly, mind Mária Terézia iparpolitikáját az összbirodalmi gondolkodás, a tartományait és országait egységként látó uralkodó átfogó rendezési elve jellemzi.²³²⁽²³²⁾ III. Károly 1730-as években hozott céhes privilegiumokat korlátozó rendelkezései közel egy időben jelentek meg Magyarországon, Ausztriában és Csehországban is: a céhek törvénykezési jogát apróbb, jelentéktelenebb ügyekre korlátozta, különböző rendeletekkel enyhített a legények helyzetén, s gyáralapítási engedélyeket adott ki.²³³⁽²³³⁾ A 30-as években rendeleti úton próbálta megszüntetni a céhek tarkaságát, s egységes céhleveleket akart a céhekre kényszeríteni. A legtöbb céh azonban nem fogadta el az új céhlevelet, s a régivel élt tovább, a Helytartótanács levéltárában még az 50-es években is számos panaszt találunk arról, hogy a céhek nem hajtják végre az ezirányú utasításokat.²³⁴⁽²³⁴⁾ Ennek az 1732-es céhegységesítési rendeletnek a végre nem hajtása vezetett az 1761-es rendelethez: Mária Terézia beszédette az összes céhlevelet, s újakat adott ki, a továbbiakban csak az a céh működhetett, amelyiknek az uralkodó által kiadott vagy megerősített céhlevele volt. Erre a lépésre Csehországban és Ausztriában már 1739-ben sor került, 1757-ben pedig rendeleti úton fel is oszlatták a céheket.²³⁵⁽²³⁵⁾

312 Magyarország viszonylatában természetesen igen jelentős súllyal esett latba az alacsony népsűrűség. Hiába volt nagy területű az ország, hiába vannak gazdag nyersanyagforrásai, ha kevés a lakosság létszáma, akkor nincsen nagy felvevő piac az ipari termékek számára, s nincs elegendő munkaskéz a nyersanyagok feldolgozásához sem.²³⁶⁽²³⁶⁾ A céhes termelés keretei a század első felében tehát elegendőek voltak az iparcikkek iránti kereslet kielégítésére, legalábbis bizonyos területeken és bizonyos iparcikkek esetében. Legalábbis ezt mutatta a Helytartótanács által 1726-ban, majd 1736-ban készített felmérés eredménye.²³⁷⁽²³⁷⁾ Ez az indok azonban az egész századon át már nem elégséges magyarázat a céhes viszonyok megmerevedésére, az iparfejlődés megrekedésére.

A céhek ellenállása az állami szabályozással szemben érthető magatartásforma, ha figyelembe vesszük már a 15. század óta folytatott bezárkózó politikájukat, a kontárok és más konkurens céhek ellen vívott harcukat. De vajon miért volt ez az ellenállás Magyarországon ilyen sikeres, ellentétben például

Csehországgal? Vizsgálatra vár az a kérdés is, mi történt a céhen kívül rekedt legényekkel? Habár III. Károly és Mária Terézia rendeletei arra irányulnak, hogy a legények céhbe jutását megkönnyítsék, illetve hogy hozzásegítsék őket a céhen kívüli iparúzéshez, nem tudjuk, mennyire könnyítettek ezek az intézkedések ténylegesen a legények helyzetén, s valóban volt-e módjuk, hogy kontáriparosként megélhetést találhassanak. Jelenleg azt sem tudjuk, az egyes céhek mennyi legényt foglalkoztattak, mely iparágakban, hány legény rekedt kívül a céhen, s ezek letelepülve miből éltek?²³⁸⁽²³⁸⁾ Kutatásaim során találkoztam olyan esetekkel is, amikor a város céhen kívüli iparosok foglalkoztatásával próbálja mintegy sakkban tartva visszaszorítani a céheket, a legényektől beszedett adókkal gyarapította saját kasszáját, míg az elszegényedő céhek hiába tiltakoztak a kontárok munkájának engedélyezése ellen.²³⁹⁽²³⁹⁾ De olyan esettel is találkoztam, amikor az uralkodó utasította a céhet, hogy a kontár iparosokat vegyék fel, mert már régen üzik mesterségüket.²⁴⁰⁽²⁴⁰⁾ Az egyes településeken bizonyos meghatározott időpontokban elvégzett, a kontárok helyzetére vonatkozó vizsgálatok érdekes válaszokat adhatnak ezekre a kérdésekre.

Mária Terézia iparpolitikájával kapcsolatban figyelemreméltó problémaként vetődik fel, vajon mi okozhatta azt a törést, amelyet a királynő 1765 előtti és utáni rendeleteiben vehetünk észre? Míg Borié báró iparfejlesztésről szóló 1761-es tervében Magyarország kiemelkedő szerepet kap, addig 1765 után már nem látunk szinte semmi törekvést arra, hogy a magyar ipart szervesen bekapcsolják a monarchia gazdasági vérkeringésébe. Eckhart Ferenc egyébként kiváló munkájában ugyan a kizsákmányolt, elnyomott, egyoldalú gazdasági fejlődésre kényszerített ország képe jelenik meg,³¹³ de egy dolgot Eckhart sem tagad: Mária Terézia gazdaságpolitikáját, s így az iparpolitikát is alapvetően az egységes birodalmi szemlélet határozta meg. Magyarországon adottak voltak a körülmények bizonyos iparágak fejlesztésére, melyek az osztrák és cseh tartományokban gyengébbek voltak, és fordítva. Ezek a textilipar, élelmiszer-iparral kapcsolatos tevékenységek, ezzel összefüggésben pl. a bőripar fejlesztése. 1765-ben azonban a korábbi energikus céhszabályozást egy kisebb módosításokkal megelégedő, jelentéktelen változtatásokat bevezető türelmesebb politika váltotta fel, az okok részletekbe menő és pontos felvázolása még alaposabb kutatást igényel.²⁴¹⁽²⁴¹⁾

Végül további kutatási feladatként lehetne felsorolni még a mezővárosi és falusi céhek esetében az iparosok mezőgazdasági tevékenységének vizsgálatát, a kézműiparhoz társuló egyéb, céhbe tömörült, de nem iparos tevékenységek (mint pl. mészárszék, kocsmá üzemeltetésének, bérletének) vizsgálatát, a kézművesek vándorlásának felvázolását, s itt most nem a külföldön végzett kötelező vándorlásra gondolok, hanem pl. a kontár iparosok, céhből kiszorult legények belső migrációjára.

A 18. századi ipartörténeti kutatásokban külön fejezetet érdemelne a Temesköz területén végzett kísérleti mintagazdaság történetének feldolgozása. A Temesközt felszabadítása után kamarai birtokként igazgatták, állami telepítésekkel, magas kedvezményekkel, új ipari és mezőgazdasági termelési módokkal kísérleteztek. A területen kb. 1818-ig céhprivilegiumokat nem is adtak ki – habár ilyen irányú kérést többször is felterjesztenek az itt élő kézművesek –, s az ide települő iparosok igen jelentős kedvezményeket kapnak. A Temesköz kamarai igazgatásának, ipari növénytermelésének, az itt érvényesülő gazdaságpolitikának feldolgozása is még kutatókra vár.²⁴²⁽²⁴²⁾

Ugyancsak feldolgozatlan az igen gazdag, szlovák nyelvű céhtörténeti irodalom, itt elsősorban a nyelv okozhat problémákat. S ha már a nem latin vagy magyar nyelvű céhíratokról esett szó, feltétlenül megvizsgálendő, vajon a német nyelvű céhek esetében mennyiben beszélhetünk német szokású vagy német tagságú céhekről? Ennek a kérdésnek a megválaszolásában főként olyan céhek vizsgálata segíthet, amelyek közel egyidőben, egy településen alakultak, s maguk a céhek nevezik saját magukat német vagy magyar céhnek, ilyet a 18. század 50-es éveiben számosan találunk pl. Pozsonyban és Sopronban.

A céhtörténet kutatásában külön fejezetet érdemel Erdély céheinek kutatása. Habár magam ezzel a területtel nem foglalkoztam részletesen, de a szakirodalom és a kutatás ezen a téren is számos fehér foltot hagyott. A korábbi szakirodalom főként az európai hírvő céhekkel foglalkozott, holott az erdélyi céhek belső életének, szokásainak, igazságszolgáltatásának vizsgálata is sok érdekességet és újdonságot tartogathat, mivel még a magyarországi céheknél is jobban és tovább őrzik középkori kézműipari jellegüket.²⁴³⁽²⁴³⁾

A fentiekben felvázolt kérdések és problémák megválaszolása tehát bőven ad munkát a jövőben is a kora újkori céhtörténettel, ipartörténettel foglalkozó kutatóknak.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 314 Soproni Arcok

---

314 Soproni Arcok

Molnár László: Lobenwein Tamás emlékezete

Lobenwein Tamás fotóművész-fotóriporter 2005. július 9-én, 62 éves korában, méltósággal viselt, súlyos betegségben elhunyt.